

УДК 340.12

О.О. БАНДУРА, докт. філос. наук, доц.,
Національна академія внутрішніх справ

ПРО СПІВВІДНОШЕННЯ ПРЕДМЕТА Й ОСНОВНОГО ПИТАННЯ ФІЛОСОФІЇ ПРАВА

Ключові слова: філософія права, предмет філософії права, основне питання філософії, основне питання філософії права

Проблеми предмета філософії права та її основного питання відносяться до числа головних проблем цієї галузі наукового знання та навчальної дисципліни. Предмет філософії права знаходить визначення у кожному підручнику і навчальному посібнику з цієї дисципліни, а також в деяких філософсько-правових монографіях. До основного питання філософії права автори звертаються значно рідше. А проблема їх взаємного відношення в українській науково-навчальній літературі досі практично ніким не досліджувалась. Обходять його також вчені та педагоги ближнього зарубіжжя. Дана стаття є спробою дослідження цієї проблеми.

Аналізуючи погляди сучасних українських фахівців з філософії права на її предмет, насамперед слід назвати навчальний посібник і монографію Л.В. Петрової [1, 2]. Вона викладає класичну філософію права. Її предметом, на думку дослідниці, є «ідея права – поняття права та його втілення» [1, с.8]. Філософія права, на думку авторки, «...виявляє за змінюваними юридичними явищами вічну ідею права, котра розкривається розумом людини. В ній – його сутність» [1, с.12–13]. У монографії «Фундаментальні проблеми методології права» вона зазначає, що будь-яка юриспруденція має своїм підґрунтям певного типу філософію – байдуже, усвідомлює її юрист чи ні. Тому «юриспруденція здобуває свого фундаментального значення лише тоді, коли вона зв'язує свою мету з правовою філософією, філософською концепцією світу. Прагнення філософськи обґрунтувати свої позиції і сис-

тематизувати свої вимоги притаманне зрілій юриспруденції. Право аж ніяк не може без звернення до людської природи (в її цілості і повноті), коли відшукуються останні засади, на які спираються запроваджувані ним норми» [2, с.19–20].

В іншому місці вона пише: «Правове філософування розпочинається з необхідності розпізнавати філософський і науково-позитивний підходи до права, і усвідомлення того, що погляд на право як елемент людського буття у його цілості й граничності, атрибут людського духу є філософським розумінням права. Філософія права прагне знайти останній критерій істинного і хибного в праві. Вона є наукою, яка завжди претендує на те, щоб винести своє міркування про позитивне право. Вочевидь, під цим кутом зору питання права є важливими проблемами філософії, оскільки саме філософія пізнає суще (людське буття) у його цілості й граничності» [2, с.400]. У монографії звертається особлива увага на те, що уявлення про право як вибір людини потребує опори на конкретну філософську концепцію людини, і якщо справжню субстанційну сутність утворює її мисляча і воляща душа, або дух, то право, мораль, держава, суспільство як частини єдиного людського універсуму можуть бути зрозумілими як особливі видозміни, предикати того, що складає справжню субстанцію людини [2, с.11]. Виходячи з цих засад, Л.В. Петрова ставить у розглядуваній праці завдання за допомогою онтологічно-трансцендентального синтетичного філософування як методу цільного й граничного осмислення права вивести новітні концепції праворозуміння, нормотворення і нормозастосування чи то новітню доктрину права [2, с.17].

О.Г. Данильян та його колеги вважають предметом філософії права «граничні підстави права як одного із способів людського буття» [3, с.8].

В.В. Шкода починає із запитання «Що досліджує філософія права?». Воно тягне за собою запитання про те, чим цікавиться філософ, який зосереджує свою увагу на праві. Відповідь виглядає так: філософ цікавиться

поєднанням думки і вольового акту. Мислення і практична дія – найзагальніші поняття, що характеризують людське буття. Філософувати означає вільно міркувати над першоосновами, міркувати над власним мисленням. Практична дія має на меті зменшити розрив між суцим і належним. Постає проблема цінності як фундаментальної властивості культури. Право повинне орієнтуватись на природні цінності людини. Так виникає ідея природного права. Позитивне право повинне відповідати природному, Закон – Праву. Ця проблема посідає центральне місце у філософії права (або правовій філософії). В цілому ж, пише В.В. Шкода, «правова філософія покликана зрозуміти підвалини права, що кореняться в глибинах культури. А в ширшому розумінні – зрозуміти людину завдяки розумінню права» [4, с.41]. Отже, предметом філософії права він вважає культурні підвалини права, саму людину, яка вивчається крізь призму права.

Цікаві міркування В.А. Бачиніна стосовно предмета правової філософії. Він пише: «У права, як і у всього на світі, є причини його виникнення, розвитку та функціонування, й їх досліджує теорія права. Але крім них існують ще причини цих причин, або всезагальні підвалини буття правової реальності. Маючи метафізичний, онтологічний, культурологічний, антропологічний, екзистенціальний характер, ці підвалини не є предметом чистої юриспруденції, а складають предмет філософії права. Розмірковуючи про них, філософ виходить далеко за межі теорії права і занурюється у питання, що стосуються природи буття і небуття, хаосу і порядку, цивілізації та культури, добра і зла та багато чого іншого» [5, с.14]. Дана позиція викладена також у підручнику з філософії права, написаному В.А. Бачиніним з М.І. Пановим та В.С. Журавським [6, с.13].

Торкнемося також праць з правової філософії, які належать російським дослідникам (власне кажучи, В.А. Бачинін є водночас і російським філософом, оскільки має звання дійсного члена Академії гуманітарних наук Росії). Це передусім підручники для вищої школи. Автор найвідомішого з них, В.С. Нер-

сесянц, вважає, що «предметом філософії права є право в його розрізненні та співвідношенні з законом» [7, с.10]. На нашу думку, це лише одна з філософсько-правових проблем, хоча з юридичної точки зору її можна визнати найважливішою. С.С. Алексєєв розглядає філософію права як наукову дисципліну, яка «покликана дати світоглядне пояснення права, його сенсу та призначення, обґрунтувати його під кутом зору суті людського буття, існуючої в ньому системи цінностей» [8, с.2]. Однак при цьому філософія права для нього – «не лише ідеї, а й реальне правове життя...». Там само, с.14. Тут, вочевидь, ми маємо некоректно широке визначення філософії права, оскільки вона є теоретичною дисципліною. Для Ю.В. Тихонравова предметом розглядуваної нами галузі знання є сенс права, тобто питання про те, «внаслідок яких універсальних причин і заради яких універсальних цілей людина встановлює право» [9, с. 46]. Близької позиції дотримується І.П. Малінова. Вона вважає, що предметом філософії права є «методологічний універсалізм правової науки, рефлексія її духовних підвалин, повний контекст яких не може бути прерогативою якоїсь однієї філософської системи» [10, с.4]. Подібно до них і Ю.Є. Перм'яков пише, що філософія права вивчає «духовну ситуацію, в якій виявляються риси людини, що торкається у своїх вчинках права, влади і держави» [11, с.3]. Це також певне обмеження філософсько-правової проблематики, вона розглядається лише під кутом зору рефлексивної традиції.

Д.А. Керімов присвятив предмету філософії права спеціальну статтю, в якій доходить такого висновку: «По-перше. Філософія права органічно пов'язана з загальною філософією..., але разом з тим і відрізняється від загальної філософії, проникаючи у специфіку пізнання лише правових явищ і процесів... З одного боку, вона органічно пов'язана з комплексом юридичних наук, а з іншого – відрізняється тим, що виконує спеціальні гносеологічні функції, будучи теорією пізнання, логікою та діалектикою права, що розвивається. По-друге,

...філософія права – ...це не тільки система методів, але й вчення про них, не лише загальнонаукові, але й частково наукові засоби пізнання, не лише загальні, але й спеціальні способи пізнання... Саме через свою універсальність філософія права є інтегральним регулятором у науковому пізнанні та пізнавальним стрижнем будь-якого правового дослідження. По-третє, об'єднуючи пізнавальні можливості усіх юридичних наук, філософія права примножує та збагачує пізнавальний потенціал кожної з них... По-четверте, структурно філософія права має кілька рівнів, основні з них: принципи пізнання в цілому...; загальнонауковий (міждисциплінарний)...; частковонауковий...; і, нарешті, перехідний від пізнавально-теоретичної до практично-перетворюючої діяльності, що виявляє загальні шляхи і форми упровадження результатів наукових досліджень у життя» [12, с.6–8]. Отже, він практично зводить правову філософію до гносеології та методології права, а під правом розуміє переважно правознавство.

Виділимо спільне в усіх розглянутих поглядах. Усі вони сходяться на тому, що філософія права – особлива сфера теоретичного знання, яка лежить на межі філософії та права. Вона межує з такими галузями філософії, як етика, онтологія, антропологія, аксіологія, гносеологія тощо. У праві до неї найближчими є теорія права і держави та соціологія права. Щоб чітко окреслити межі філософсько-правової проблематики, слід точно визначити, що таке філософія і що таке право.

Якщо філософія взагалі – вчення про кінцеві підстави буття, то, на нашу думку, філософію права можна визначити як вчення про кінцеві підстави буття права як феномену життя особистості та суспільства, тобто про найглибші причини його існування і розвитку.

Тепер перейдемо до основного питання філософії права. Почнемо з основного питання філософії загалом. Це повинне бути питання, котре конститує філософію, посідає головне, центральне місце серед філософських питань, і його вирішення має принципове значення для вирішення усіх інших питань філософії. Якщо розуміти філософію як сис-

тему теоретичних знань про кінцеві підстави буття, то воно збігається з її предметом.

Разом із тим, філософія завжди мала практичне значення. Точніше, саме виникнення філософії як системи знання було зумовлене певною практичною потребою людини – а саме, потребою правильно орієнтуватись у світі, для чого насамперед необхідні найзагальніші, абстрактні, теоретичні знання про людину та світ, їх відношення. Іншими словами, необхідний світогляд. Людина є свідомою істотою, і вона потребує обґрунтованого світогляду. Теоретичний світогляд, який обґрунтовує сам себе, це і є філософія. Вона являє собою систему певних теоретичних знань, яка має відповідне практичне застосування. Питання про практичне значення філософії можна розглядати як основне її питання в практичному відношенні. Воно визначило і предмет філософії, тобто її теоретичне основне питання.

Перші філософи відзначались єдністю думки і життя. Філософія мала практичне значення для задоволення їх потреб у правильному світогляді, який би допоміг жити. Демокриту належать такі слова: «Філософія робить мізерними удари долі».

Навіть природничі міркування давньогрецьких філософів мали на меті розв'язання етичних і світоглядних проблем. Фізичне знання використовувалося не стільки в матеріальній сфері, скільки у духовній, хоча це виглядає парадоксально. Уявлення мислителів Стародавньої Греції про фундаментальні властивості природи мали не технічну, а світоглядну і духовну цінність. Ставлення давньогрецьких мислителів до світу мало споглядальний характер. Їх інтерес до вивчення світу (як природного, так і соціального) був зумовлений не прагненням до його перетворення, а бажанням жити згідно з природою. Філософи Стародавнього Риму продовжили цю лінію. Зокрема, Марк Аврелій підкреслював, що знання прекрасної природи добра і ганебної природи зла дає можливість людині захиститись від зла, зберігати душевний спокій [13, с.8].

Щодо античного світу можна вести мову про філософотерапію, тобто про відновлення

душевного здоров'я шляхом формування правильного світогляду, що своєю чергою сприяє і покращанню фізичного стану людини. Античні філософи вважали, що ми не можемо змінити світ, але можемо змінити ставлення до нього і таким чином протидіяти його несправедливості та жорстокості. Терапевтичне значення має не лише адекватність світогляду дійсному стану речей. Філософські роздуми про світ загалом, про зв'язки між речами, про вічне послаблюють гостроту наших повсякденних проблем.

Загалом філософські міркування античних мислителів слугували підґрунтям їх етичних поглядів. Тоді була започаткована традиція, за якою етика визначається як практична філософія.

Етичну спрямованість досліджень природи від античних мислителів успадкували філософи Середніх віків. Можна вважати, що в основі світогляду людини середньовіччя лежить ідея творення: всю природу розуміють як прояв божественної мудрості, як символічний вираз певного ставлення Бога до людини. Знання про основні властивості природи розглядаються як підтвердження мудрості Творця, втіленої у ній (якщо вони не суперечать релігійним догмам). Наукова істина визнається прекрасною, оскільки вона відкриває красу Божого замислу. Етичні погляди цієї доби базуються на ідеї, що єдиним законодавцем моралі є Бог, який проголосив закони морального життя людини. Практичне значення філософії полягало в тім, щоб навчити людину як Боже створіння жити в цьому світі, теж створеному Богом.

Щодо фундаментальних уявлень про природу, які виникли за епохи Відродження, то насамперед слід назвати вчення М. Коперніка про будову Сонячної системи. Воно мало величезне світоглядне й етичне значення. Копернік відкинув уявлення про виключне положення Землі у Всесвіті, що приводило до заперечення протилежності між земним та небесним. Адже закони природи (насамперед, руху тіл) виявилися єдиними для Землі і для усього Всесвіту. Копернік стверджував необхідність критичної перевірки даних відчуттів,

досвіду, спростовував погляди Аристотеля, Птолемея та їх послідовників, які вважали, що явища є такими, якими ми їх пасивно сприймаємо. Подальший розвиток погляди Коперніка отримали у вченні Дж. Бруно про нескінченність Всесвіту й множинність населених світів.

Добі Відродження притаманний антропоцентризм. Розглянуті уявлення мали істотне значення у моральному відношенні, у плані самоствердження людини, були стимулом до того, щоб вона більше покладалася на саму себе і менше – на потойбічні сили, сприяли переорієнтації її на практичне буття, на перетворюючу діяльність. Якщо у середні віки головною моральною рушійною силою можна вважати почуття гріховності, то зараз цей статус перебирає на себе почуття людської гідності. Філософія набирає антропоцентричного характеру.

За Нового часу Р. Декарт звертав велику увагу на моральну значущість фізичних знань. Він виступає як послідовник античних філософів. Зауважуючи, що «нашою першою турботою має бути правильне життя», він пише: «Хто врешті-решт схопить відмінність між моїми засадами і засадами інших, а також те, яку низку істин можна звідси видобути, ті переконаються, які важливі ці засади у пошуку істини і до якого високого ступеню мудрості, до якої довершеності життя, до якого блаженства можуть довести нас ці засади» [14, с.420]. Можна сказати, що дедуктивний метод розглядався Декартом як засіб не лише пізнання, але й ширше – спосіб ствердження людини в світі. Цей підхід дістав також певний розвиток у беконівському індуктивному методі осягненні істини.

Розглянуті чинники сприяли створенню в кінці XVII ст. однієї з найбільш видатних теорій в історії фізики – класичної механіки. Вона справила колосальний вплив на світогляд. Ньютон вважав метою своїх досліджень в галузі природознавства і математики зміцнення основ релігії, оскільки, з його точки зору, науки були покликані лише відкривати той план, керуючись яким Бог створив Всес-

віт. Класична механіка, на думку Ньютона та його сучасників, мала підтвердити принципи християнської моралі.

Загалом механістична концепція світу розглядалась як морально достовірна. Принцип однозначної причинної залежності, на якому ґрунтується вся класична механіка, був дуже привабливим після суперечок схоластів про свободу волі. Мабуть, це значною мірою зумовило те, що механіка, яку було завершено Ньютоном, взагалі у Європі XVIII ст. користувалася широкою популярністю. «До кінця продумана версія природознавства, – пише В.С. Біблер, – ...і є найглибшою і неповторною версією самосвідомості людини цієї епохи» [15, с.277]. Принципи моралі й фізики трактуються у XVII–XVIII ст. як різні аспекти єдиного світовідчуття.

Створення класичної механіки було зумовлене певною мірою також процесами, які відбувались в економічній сфері. Виникнення машинного виробництва поставило питання про використання фізичних досліджень у техніці. Ньютон запровадив застосування у фізиці математичних методів, завдяки чому вона одержала можливість розв'язувати технічні проблеми, відділившись при цьому від філософії.

Наприкінці XVIII ст. починається перша промислова революція. Вона означала перехід від ручної праці, у процесі якої роль основного знаряддя й одночасно джерела енергії рушійної та спрямовуючої сили виконує сама людина, до механізованої праці з перетворенням знаряддя ручної праці на машину. Одночасно вона викликала істотні зміни у співвідношенні галузей виробництва (провідна роль перейшла від землеробства до промисловості), у соціальній структурі суспільства (колишні ремісники та селяни перетворились на робітників) та в економічній і політичній сфері (феодальні відносини поступилися місцем капіталістичним).

Філософія відреагувала на ці події, вона набула антропосоціоцентричного характеру (який залишається домінуючим і нині). Змінилось її практичне спрямування. Тепер йшлося не про діяльність окремої людини, її

світогляд і моральність, а про діяльність класів, про принципіві зміни у соціальному світі. Якщо попередня філософія була споглядальною, то за нової доби вона стала чинником суспільного життя, що знайшло відображення у відомій тезі К. Маркса про Фейєрбаха: «Філософи досі лише різним чином пояснювали світ, але справа полягає в тім, щоб змінити його» [16, с.3].

Зокрема, К. Маркс та Ф. Енгельс дали філософське обґрунтування ідеології пролетаріату. Для них основне значення мало не визначення ієрархії теоретичних проблем філософії, а її практичне використання в ідеологічній боротьбі. Тому вони назвали основним філософське питання, яке дозволило практично реалізувати соціальний потенціал філософії. Ним виявилось питання про те, що є первинним – матерія, буття, чи свідомість, дух. Творці марксизму проголосили єдино істинним матеріалістичне його рішення. Звідси вони виводили і первинність суспільного буття відносно суспільної свідомості, продуктивних сил та виробничих відносин щодо політики, права, моралі, філософії, мистецтва, науки. Визначивши головною продуктивною силою суспільства пролетаріат, К. Маркс та Ф. Енгельс зробили висновок про необхідність його панівного становища у суспільстві. Проте їхній висновок слід вважати неправомірним. Адже організуючу й керівну роль у виробничій сфері при капіталізмі відіграє не робітничий клас, а власники засобів виробництва – буржуазія, що купує у робітників їхню працю. Через це висновок має полягати в тім, що і суспільним життям загалом повинна керувати буржуазія. К. Маркс був великим вченим і полум'яним революціонером, але коли його наукові міркування входили у суперечність з його революційними ідеями, він віддавав перевагу останнім.

На противагу марксистській філософії буржуазні ідеологи виробили юридичний світогляд, який Ф. Енгельс назвав «класичним світоглядом буржуазії». Буржуазному світогляду притаманне домінування ідей юридизації, лібералізації та демократизації суспільства. Буржуазна філософія також стала чинником со-

ціального життя як теоретичне підґрунтя юридичного світогляду класу капіталістів.

Подальший розвиток суспільства поступово змінював свій напрямок. Від початку своєї історії люди самостверджувались шляхом завоювань, але згодом активність була переорієнтована на сферу економіки й отримала визнання ідея співробітництва, яка потіснила ідею конкуренції. Сучасні ліберальні держави віддають перевагу не війні, а поділу праці в міжнародному масштабі та торгівлі, оскільки вони сприяють загальному збагаченню. Середній рівень добробуту у країнах світу за останні століття підвищився, особливо у країнах з ринковою економікою. Крім того, у ХХ ст. людство оволоділо такими руйнівними силами, які здатні знищити життя на нашій планеті. Тому у сучасному суспільстві на противагу конфронтації (як соціальної, так і міждержавної) дедалі більше посилюється роль співробітництва.

Відповідно змінює свій характер і основне питання про практичне значення філософії. М. Кесада, Президент Міжнародної федерації філософських товариств, обраний на Всесвітньому філософському конгресі у 1993 р., казав: «Найбільшим недоліком сучасного людства є невміння слухати і розуміти «не своє», толерантно ставитись до чужого і, навпаки, вміння з дивовижною наполегливістю перетворювати чуже на вороже» [17, с.4]. На його думку, «основне питання філософії зараз – це ствердження миру у світі та душах людей» [17, с.4].

В.С. Лутай, аналізуючи дану проблему, зазначає, що сама по собі ідея ствердження такого миру не є новою – вона містилася вже майже у всіх моністичних релігійних системах і в більшості філософських вчень. Однак те, що саме дана ідея стала основним питанням філософії, є притаманним лише сучасній добі. В.С. Лутай доходить висновку: «Основним питанням сучасної філософії, вирішення якого стало найголовнішим і для всього людства, є досягнення неантагоністичного розв'язання тих найгостріших суперечностей, які виникли у взаємодії людства і природи, між основними соціумами, між суспільством та особистістю» [17, с.5].

На наш погляд, цей висновок можна уточнити. Якщо у ХІХ-ХХ сторіччях при обговоренні питання про співвідношення свідомості та буття (втім числі суспільної свідомості та суспільного буття) як основного питання філософії на перший план висувалось питання про те, що є первинним, а що вторинним, то у ХХІ сторіччі насамперед слід вести мову про те, як їх гармонізувати, узгодити одне з одним, потрібно, щоб вони відповідали одне одному. Якщо свідомість відповідає буттю, то це означає, що вона досягла істини щодо буття, тобто суцього. Якщо буття узгоджене зі свідомістю, то воно відповідає нашим уявленням про те, яким воно має бути, тобто належному. Практичне завдання людини у цьому світі й полягає в тому, щоб досягти істини про буття, на цій основі побудувати картину належного і відповідним чином змінити буття. Тоді матиме місце гармонія свідомості та буття. Додамо, що це стосується не тільки суспільства, але й особистості. Нині, як і в античному світі, залишається актуальною філософотерапія.

Усе сказане вище дозволяє зробити висновок щодо основного питання філософії права. Але спершу звернемось до тих небагатьох робіт вітчизняних дослідників, які торкаються цього питання. До них належать вже згадані роботи Л.В. Петрової, підручник за редакцією О.Г. Данильяна, а також монографія С.І. Максимова «Правова реальність: дослід філософського осмислення». Л.В. Петрова вважає, що основним для філософії права є питання «Що насправді є правом?» [1, с.12]. Подібну точку зору вона викладає й у своїй монографії [2, с.400].

Такої позиції дотримується і С.І. Максимов. Він пише: «Філософію права як самостійну дослідницьку дисципліну конститує її основне питання, від вирішення якого залежить вирішення всіх інших її питань... Виходячи з нашого бачення сутності та задач філософії права, основне питання «що є право?» виглядатиме як питання про сенс права. Оскільки філософія не просто декларує цей сенс, але й аргументує свою позицію, то й основне завдання філософії права полягає в обґрунту-

ванні права, його ідеї (сенсу). Питання «що є право (який його сенс)?» є основним тому, що від відповіді на нього залежить вирішення всіх найважливіших правових проблем, у тім числі у сфері правотворчості й правозастосування» [3, с.26–27]. Цю точку зору поділяє також авторський колектив на чолі з О.Г. Данильяном [3, с.20]. Її можна вважати обґрунтованою.

Отже, є достатні підстави для того, статус основного питання філософії права належить тому питанню, котре посідає головне, центральне місце в системі філософсько-правових питань, визначає вирішення усіх інших питань цієї дисципліни, конститує її. Коли розуміти основне філософсько-правове питання в теоретичному аспекті, то воно збігається з її предметом, котрим, на нашу думку, є питання про кінцеві підстави буття права як феномену життя особистості та суспільства усьому багатстві його складових.

Коли ж підходити до цього питання з практичної точки зору, розглядати філософію права як чинник життя особистості та суспільства, то воно виглядає як питання про співвідношення правосвідомості та буття права. За нашої доби його слід розуміти як питання про роль права у процесах гуманізації усіх відносин в суспільстві (в тім числі й виробничих) та про відношення людей до природи, можливість застосування правових методів для цивілізованого, неантагоністичного розв'язання тих найгостріших суперечностей, що склались у сучасному світі, консолідації людства, гармонізації інтересів особистості, соціальних груп та суспільства загалом, досягнення консенсусу між ними.

Підіб'ємо підсумки. Філософія є системою найзагальніших знань про світ і людину. Це теоретичний світогляд, який обґрунтовує самого себе. Основне питання філософії – питання, яке посідає в ній центральне місце і визначає вирішення решти питань, це питання про людину і світ. Його можна розглядати з двох точок зору – теоретичної та практичної. З першої це питання про кінцеві підстави буття людини і світу, тобто предмет філософії. Якщо розглядати основне питання філо-

софії з другої, практичної точки зору, то воно є питанням про можливості використання філософських, обґрунтованих світоглядних знань у реальному житті особистості й суспільства для вирішення проблем, які стоять перед ними на даному історичному етапі. У ХХІ сторіччі воно стосується гармонізації свідомості та буття (як окремої людини, так і соціальних груп і суспільства загалом).

Основне питання філософії права також можна розуміти як в теоретичному, так і в практичному плані. Якщо розглядати філософію права як теорію, то основне її питання збігається з її предметом, тобто питанням про кінцеві підстави буття права як феномену життя особистості та суспільства. Якщо ж підходити до проблеми у практичному плані, то основне питання філософії права за нинішньої доби, на наш погляд, стосується гармонізації правосвідомості та буття права, досягнення консенсусу в суспільних відносинах правовими засобами.

ЛІТЕРАТУРА

1. Петрова Л. В. Нариси з філософії права : навч. посібн. / Петрова Л. В. ; за ред. проф. В. О. Чефранова. – Х. : Нац. юрид. акад. України, 1995. – 260 с.
2. Петрова Л. В. Фундаментальні проблеми методології права: філософсько-правовий дискурс / Петрова Л. В. – Х. : Право, 1998. – 416 с.
3. Філософія права: підручник / О. Г. Данильян, О. П. Дзьобань, С. І. Максимов та ін. ; за ред. О. Г. Данильяна. – Х. : Право, 2009. – 208 с.
4. Шкода В. В. Вступ до правової філософії / Шкода В. В. – Х. : Фолио, 1997. – 223 с.
5. Бачинин В. А. Философия права и преступления / Бачинин В. А. – Харьков : Фолио, 1999. – 607 с.
6. Бачинин В. А. Філософія права : підручник для юрид. спец-тей вищих навчальних закладів / Бачинин В. А., Журавський В. С., Панов М. І. – К. : Видавничий Дім «Ін Юре», 2003. – 472 с.

7. Нерсесянц В. С. *Философия права* / Нерсесянц В. С. – М. : ИНФРА-М-НОРМА, 2005. – 656 с.
8. Алексеев С. С. *Философия права* / Алексеев С. С. – М. : НОРМА, 1997. – 336 с.
9. Тихонравов Ю. В. *Основы философии права* / Тихонравов Ю. В. – М.: Вестник, 1997. – 608 с.
10. Малинова И. П. *Философия права (от метафизики к герменевтике)* / Малинова И. П. – Екатеринбург : Изд-во Екатеринбургск. ун-та, 1995.
11. Пермяков Ю. Е. *Лекции по философии права : учебное пособие* / Пермяков Ю. Е. – Самара : Изд-во «Самарский университет», 1995. – 120 с.
12. Каримов Д. А. *Предмет философии права* / Керимов Д. А. // *Государство и право*. – 1994. – № 7. – С. 3–12.
13. Аврелий Марк. *Наедине с собой* / Аврелий Марк. – К.-Черкассы : Collegium Artium Ing, Ltd, 1993. – 148 с.
14. Декарт Р. *Избранные произведения* / Декарт Р. – М. : Госполитиздат, 1950. – 712 с.
15. Библер В. С. *Мышление как творчество* / Библер В. С. – М. : Политиздат, 1975. – 470 с.
16. Маркс К. *Тезисы о Фейербахе* // Маркс К., Энгельс Ф. *Сочинения*. – 2-е изд. – М. : Госполитиздат, 1960. – Т. 2. – С. 264–266.
17. Лутай В. С. *Основной вопрос современной философии. Синергетический подход*. / Лутай В.С. – К. : ПАРАПАН, 2004. – 156 с.

Бандура О. О. Про співвідношення предмета й основного питання філософії права / О. О. Бандура // Форум права. – 2012. – № 3. – С. 9–16 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.nbuv.gov.ua/e-journals/FP/2012-3/12boopf.pdf>

Пропонується розрізнити два підходи до основного питання філософії права – «теоретичний» і «практичний». У філософії права як теоретичній системі конституювальну роль відіграє питання про граничні підстави буття права, яке збігається з її предметом. У «практичному» плані філософія права виступає теоретичним підґрунтям правової ідеології, і тут основним за нинішньої доби є питання про гармонізацію правосвідомості та буття права, досягнення консенсусу в суспільних відносинах правовими засобами.

Бандура О.А. О соотношении предмета и основного вопроса философии права

Предлагается различать два подхода к основному вопросу философии права – «теоретический» и «практический». В философии права как теоретической системе конституирующую роль играет вопрос о предельных основаниях бытия права, которое совпадает с ее предметом. В «практическом» плане философия права выступает теоретическим основанием правовой идеологии, и здесь основным в современном мире является вопрос о гармонизации правосознания и бытия права, достижение консенсуса в общественных отношениях правовыми средствами.

Bandura O.O. About Correlation of Object and Basic Question of Philosophy of Law

It is suggested to distinguish two approaches to the basic question of philosophy of right – «theoretical» and «practical». In philosophy of right as theoretical system a question about the maximum grounds of life of right plays a constitutional role and it coincides with the object of philosophy of right. In a «practical» plan philosophy of right is a theoretical foundation of legal ideology, and here in present times the basic question is about harmonization of right conscious and right life, achievement of consensus in the public relations by legal facilities.